

Recenziók

Farkas Mária Ildikó

Papp, Melinda 2016. *Shichigosan. Change and Continuity of a Family Ritual in Contemporary Urban Japan.* (Palgrave Studies in Urban Anthropology) New York: Palgrave Macmillan.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Papp Melinda munkája nagyon jelentős eredmény a magyar japanológia számára, sőt, nemzetközi mércével is fontos alkotás. Témáját lehet népszerűnek is tekinteni, hiszen a talán legkedvesebb japán szokást mutatja be, a *shichigosan* 七五三 ünnepet, amelynek során minden év novemberének közepén a japán családok díszes kimonóba öltöztetett 3 és 5 éves kisfiúkkal, illetve 3 és 7 éves kislányokkal vonulnak a szentélyekhez, és ünnepelek együtt a gyermekeket. Az akár szélesebb érdeklődésre is számot tartó témát Papp Melinda a legkorszerűbb tudományossággal, széles szakirodalmi beágyazottsággal kezeli, a mai korszerű társadalomtudományi munkák követelményeinek megfelelően, és ami különösen nagy értéke: több szempontú megközelítéssel.

A téma feldolgozását a mai trendekbe ágyazva olvashatjuk: az *urban anthropology* a társadalomtudományi kutatás viszonylag új irányzata, amely az urbanizáció hatásainak, mai jellegzetességeinek empirikus vizsgálatát és elemzését tűzte ki célul, a szociológia mellett és helyett inkább az antropológia és a kulturális antropológia eszközeivel. A világ népességének ma már több mint a fele városokban él, és urbanizációs létünk megértéséhez az empirikus tudomány hasznos segítség lehet – ez a gondolat vezérelte a „Palgrave Studies in Urban Anthropology” sorozat elindítását, amely napjainkra a tudományos élet és a szélesebb közönség figyelmének középpontjába került. A sorozat kötetei a városi élet különböző aspektusait vizsgálják az etnográfia, antropológia, földrajz, politikai tudományok, szociológia stb. módszereivel – ebben a sorozatban került kiadásra Papp Melinda könyve is.

Papp Melinda központi témája a *shichigosan* ünnep, amely népszerű szokás Japánban, a gyermekes családok egyik legjelesebb ünnepe. Már a 10. századtól nyoma van a forrásokban, noha maga a *shichigosan* elnevezés a 18. századból ered, és csak a 20. században terjedt el az ország minden részében a mindennapokban. A szokásnak vidékenként más elnevezései és elemei voltak, amelyek idővel egységesedtek, ezzel persze egyszerűsödtek, és a gyerekkorhoz kötődő többféle szokás olvadt össze ebben a rituáléban. Az ünneplés módja a történelem során számos átalakuláson ment keresztül a társadalmi, gazdasági és politikai változásokhoz alkalmazkodva, de mindeközben nem veszítette el azokat az elemeket, amelyek jól megkülönböztethetően és azonosíthatóan az ünnep rituális jellegét alkották. Igaz, az utóbbi 40 évben erőteljesen kommercializálódott és popularizálódott, s bár az ünnep tulajdonképpen vallási eredetű (ebben a résztvevők és az ünnepről értekezők is egyetértenek), mára inkább a jelenkor megváltozott családi normái és értékei, az elüzletiesedés és a média határozzák meg megjelenési formáját a mai modern japán fogyasztói társadalom keretei között. Papp Melinda munkájában azt mutatja be, hogy miként vált egyértelműen modern jelenséggé egy, a tradicionális közösségi életben gyökerező kulturális gyakorlat, és hogyan jelenik meg egy rituális gyakorlat a városi Japán erősen üzletiesedett kontextusában.

Azt gondolhatnánk, hogy egy ennyire népszerű szokással már több munka is foglalkozott, ugyanakkor az az igazság, hogy a modern városi környezetben megjelenő vagy létező rituális gyakorlat még kevésbé jelenik meg a feldolgozásokban. A *shichigosannal* sem japán, sem nemzetközi szakirodalom nem foglalkozott komolyan, főként azért, mert annak mai megjelenését úgy értékelik, mint aminek nem sok, sőt semmi köze nincs már az „eredeti” vagy „autentikus” régi rituáléhoz – mintha mára pusztán csak egy kereskedelmileg jelentős eseményről lenne szó. Kétségtelen, hogy virágzó üzletágak alakultak ki a szokás kiszolgálására, ugyanakkor a kereskedelmi okok egyedül nem magyarázzák az ünnep népszerűségét. Családok százezrei készülnek rá, ünnepelnek boldogan együtt, amivel a méltón megünnepelt családi eseményt a család kollektív emlékezetének részévé teszik. Papp munkája azt

a folyamatot is megpróbálja nyomon követni, melynek során a kereskedelem is szerepet játszik a rituálé megjelenítésében.

Fontos helyet kap a műben a terminológia tisztázása, amely különösen fontos interdiszciplináris megközelítések esetén, hiszen minden tudományterület máshogy definiálja a fogalmait. Papp meghatározásában a rituálé olyan komplex jelenség, amely szimbólumokon keresztül nyilvánul meg; olyan szimbolikus kommunikáció, amelynek elemeit vizsgálni, elemezni lehet és kell is, hogy mit is jelentenek, és mit alkotnak így egységükben a rituálé résztvevői számára. Azaz mit jelent a rituálé, és különösen mit a modern városi *shichigosan* esetében, amelyben a fogyasztás eszméi és gyakorlata nagy hatást gyakorol a rituálé megjelenési formáira. Papp Melinda munkája erősen kapcsolódik a modern városi kontextusban létező rituáléról folyó tudományos vitához; munkája esettanulmány is a legurbanizáltabb modern technológiai társadalom környezetében létező rituáléról, amelynek ugyan megvannak a maga sajátosságai, de általános érvényű következtetések is levonhatók belőle.

Papp Melinda a rituális gyakorlat társadalmi kontextusát vizsgálja, végigköveti a *shichigosan* fejlődését a tradicionális társadalomból a modern társadalomba való átmenet folyamán. A japán társadalom átalakulása a nyugati társadalmakéhoz hasonlóan ment végbe, csak sokkal gyorsabban, ezért talán drámaiban: a családok az utóbbi 50 évben összezsugorodtak, és a mai kiscsaládok jellemzően 1–2 gyerekekkel, egymástól távol élő generációkkal élnek, így szükség volt a család újradefiniálására, a családi normák és identitás újrafogalmazására. Mindebben nagy szerepe lehet egy rituálénak: a család egységének reprezentálása a változó társadalmi, gazdasági körülményeknek megfelelően alakuló külsőségekkel éppen ezt a célt szolgálja.

A könyv különböző fejezetei mind különböző elemzési szempontokkal és szakirodalmi háttérrel vizsgálják a téma különböző aspektusait. „A rituálé kutatása a mai városi társadalomban” című fejezetben a szerző áttekinti a releváns szakirodalmat, amelyben a rituálé elemzése ma már interdiszciplináris terület, hiszen nemcsak a vallási kapcsolatot kutatja, hanem a társadalmi kontextust is. A „Fogyasztás és rituálé” című fejezet a fogyasztási kultúrával, a fogyasztói viselkedéssel kapcsolatos teóriákat mutatja be, amelyekkel

a rituálék és a fogyasztási magatartás elméletei közötti kapcsolatot lehet felderíteni, ezzel a jelenkori rituális gyakorlat kontextusát lehet meghatározni. A „Fogyasztói kultúra és a rituális naptár változása a háború utáni japán városi életben” című fejezet a japán háború utáni városi fejlődés összetevőit tekinti át, azokat a társadalmi változásokat, amelyek meghatározóak voltak egy családi rituálé változásában (változások a családok nagyságában, a születésszámban, a női szerepekben, a családi értékekben stb.). A „Shichigosan: a japán gyermekkor korszakváltó rítusának története” című fejezetben olvashatunk magának az ünnepnek a történetéről, a tradicionális formáitól a nagyvárosi körzetekben való első megjelenéséig. Papp Melinda bemutatja a japán fogyasztói magatartást, valamint a jelenkori japán élet rituális kalendáriumát is. Az elemzés bizonyítja a kontinuitást a mai rituálé és városi múltja között. Az utolsó két fejezet – „Az üzleti szektor, média, vallási intézmények” és „A rituálé felépítése: ruha, fotó, szereplők és koreográfia” – az ünnep mai formáit elemzi.

„Konklúzió: gyerekek, nők, családok – egy rituálé mindenkinek” címmel foglalja össze a szerző kutatásainak és eredményeinek lényegét. A *shichigosan*, a japán gyermekkor „szakaszváltó éveinek” ünnepe a társadalmi változásoknak megfelelően alakult az idők során. Nem statikus, állandó tradíció volt (egyéb-ként az annak tartott tradíciók sem azok, hiszen folyamatos változásban voltak és vannak a változó körülmények hatására), de a változások közepette is megőrzött olyan elemeket, amelyek kontinuitását biztosították a múlt rituáléjával. A változásokat négy tényező okozta: a főváros, Edo egyedi szociokulturális városi környezete a 17–18. században kedvező háttérrel nyújtott a rituálé városi formájának kialakulásához és fejlődéséhez. Ez a forma lett a következő két évszázad fejlődésének alapja. Az ünnep városi formájának országos terjedését elősegítette a már a korai évszázadok óta Japánban megtalálható különböző gyermekkori rituálék léte. Ezen kívül fontos szerepet játszott a családi szerkezet átalakulása (a hagyományos nagycsaládból kiscsaládok alakulása), amely magával hozta a család definíciójának, imidzsének, a gyermekek helyének és értékének, a családi normáknak a megváltozását is, a modern városi környezetben definiálva a „család” jelentését. Fontos volt még a modernizáció folyamán (az iparosítás, urbanizáció, média hatására) végbement homogenizálódási folyamat, amely a lokális és regionális

szokások egységesedést okozta, a városi (főként tokiói) „trendek” és szokásformák országos elterjedését az 1950 és 1970 közötti években. Végezetül pedig a 20. és a 21. század meghatározó jelensége, a fogyasztói társadalom és kultúra nagymértékben befolyásolta a rituálé megjelenési formáit, az ünneplés módjait és kellékeit.

Papp Melinda felderítette, végigkövette és értelmezte a rituálé történetét, a fogyasztói gyakorlat szerepét a rituálé megjelenési formájának alakulásában a modern korban, és elemezte a szokás máig tartó népszerűségének okait. A szokás történetének kutatásában az eddigi szakirodalomtól eltérően nemcsak a vidéki, helyi szokásokra koncentrált, hanem célzottan az ünnep városi formáinak felderítésére, mert véleménye szerint a mai népszerűség nem kis részben, sőt talán nagyobb részben ennek a városi szokásnak köszönhető. Ugyanakkor, bár a szokás számos elemében a régebbi formákat erősen hangsúlyozza, jelentős változásokon ment át az elmúlt kétszáz évben, mivel a fogyasztói kultúra kialakulása és változása meghatározta ennek az ünneplésnek a mai formáit. A fogyasztói kultúrának Japánban komoly hagyománya van, és egyáltalán nem jelenti egy ünnep jelentőségének csökkenését vagy szimbolikus jelentésének gyengülését, ha az ünnep fontos kellékei közé tartoznak a fogyasztói társadalom eszközei, árucikkei, sőt, még inkább erősíthetik a rituálé különleges szerepét. Az ünnep a szentélylátogatással, a gyerekek csodaszép ruháival, a hivatásos fotós készítette fényképekkel, a család összegyűlésével és együtt ünneplésével a család közös emlékeinek, összetartozásának jelentős eseménye, és a mai szétaprózódott családok életében különösen fontos együttes élményt jelent. Az ünnep ugyanakkor a kulturális tradícióhoz is erősen kötődik: a szentélylátogatás az ünnep legitimáló, továbbá identitást adó és erősítő tényezője, még ha ma a vallásos jelleg nem az ünnep alapvető meghatározója is, de hordozza a tradíciót: a gyermek fejlődéséért, egészségéért, boldog életéért fohászkodik a család. A hagyományos ruha önmagában is szimbolikus jelentőségű, mintázata szintén a kulturális hagyomány része, hordozza a családi tradíciót, a japán esztétikát, hiedelemvilágot (a szerencsés motívumok jelentésével), és így erősen képviseli a kulturális identitást. A szentélylátogatás és a ruha jelentős alkotói az ünnepnek, egyben a múlttal, a hagyományokkal való kontinuitásnak is a

legfontosabb szimbólumai. A fényképezkedés nyilvánvalóan modern elem, de fontos a gyermek életének, növekedésének és a család kollektív élményeinek és emlékeinek dokumentálása miatt. A családi identitás szimbolikus képe különösen fontos a jelenkorban, amikor ennek már kevés egyéb látható jele van: a nagycsaládok összezsugorodtak, a generációk nem élnek együtt, sőt nagyon távol élhetnek egymástól, és maga a családi norma is átalakulóban van. Mindezen körülmények között a család mint egység szimbolikus identitásának egyik fontos eleme a rituálé. A mai japán családok számára a *shichigosan* a gyermek születése utáni következő nagy ünnep, amikor már a gyermek maga is aktív részese lehet a rituálénak. Mára a családi életet, harmóniát, az együtt töltött időt, az érzelmi biztonságot jelképezi az ünnep, a családok megváltozott társadalmi szerepének megfelelően.

Papp Melinda munkájának több olvasata is van: egyaránt szól a családi rituáléről, a fogyasztói társadalomról, a városi antropológiáról, tradíció és modernitás viszonyáról, a tradíció hamis dichotómiájáról („autentikus vagy teremtet” kulturális hagyományok). Szándékosan – és nagyon helyesen – nem megy bele abba a vitába, amely a mai rituálé autentikus létéről folyik, hogy vajon a mai *shichigosan* ünnep mennyire tekinthető – ha annak tekinthető egyáltalán egyes vélemények szerint – tradicionálisnak vagy vallásosnak. Ez leszűkítené és hamis vágányra is terelné elemzését, amely így több szinten is megjelenik, és amelynek központi kérdése az, hogy ez az ünnep miért és hogyan hordoz jelentést és jelentőséget a mai japán családok számára is, és hogy ez a jelentőség hogyan formálódott és formálódik a vallási intézmények, az üzleti világ (kereskedelem, reklám, szolgáltatóipar), a média és a családi élet egymásra ható interakciója folyamán. Papp tehát több szinten, több nézőpontból, sőt, több tudományterület felől megközelítve vizsgálja a rituálé fogalmát, jelenségeit, történetét. Vizsgálja a fogyasztói társadalom működését, jelenségeit, a fogyasztói kultúrát és viselkedést általában (megint csak a vonatkozó szakirodalom szinte teljes ismeretével és összefoglalásával), és vizsgálja mindezt a japán, azaz egy alapjában „nem-nyugati” társadalom esetében. Külön kiemeli, hogy a japán fogyasztói kultúra nem pusztán a nyugati kultúra átvételével fejlődött ki, hanem saját előzményekre is visszatekint; sőt,

a japán előzmények – maga a rituálé tartalma miatt – még fontosabb szerepet is játszanak. Vizsgálja a második világháború utáni japán társadalom átalakulását történetileg és szociológiailag, továbbá mindezek hatását a mindennapi életre és a rituálék alakulására. Mindezek mellett magának a *shichigosan* ünnepnek is bemutatja a teljes történetét, az ókori hiedelemvilágtól és szokásoktól kezdve a rituálé Edo-kori városi formájának megjelenésén keresztül annak országos elterjedéséig és mai formájának kialakulásáig. Külön elemzi a modern fogyasztói kultúra résztvevőinek szerepét a rituálé alakulásában: az üzleti világ, a média és a vallásos intézmények hatását és működését. Papp erénye és értéke, hogy mindezeket a különböző területeket, elemzéseket jól értelmezhetően, arányosan „fésüli össze”, ezzel kiemelkedően sokrétű analízist végez, és teljes képet rajzol fel. Éppen ezek miatt Papp munkája a japanológia területén is túlmutató jelentőségű, hiszen azt a mechanizmust próbálja feltárni, amelynek során egy komplex kulturális gyakorlat – rituálé – vallási jellege mellett, vagy inkább azon túl is, modern városi környezetben is jelen lehet, valamint amelynek során a fogyasztói kultúra, a fogyasztás hatást gyakorol a rituálé jelentőségére és megjelenési formáira.

Papp Melinda forrásai (a szakirodalmon kívül) sokszínűek, gazdagok; a szerző széles körben használta fel nemcsak a „klasszikus” forrásokat (szentélyek és kereskedelmi dokumentumok), hanem a médiát (sajtóleírások, televíziós műsorok) és a ma elérhető új forrásokat is az internet segítségével. Mindezeket gondosan szerkesztette össze, szövegében nem okoz semmi „döccenést” a különböző források felhasználása. Külön kiemelendő még a jegyzetek információgazdagsága és a kötet használatát nagyban megkönnyítő névmutató is. Bátran kijelenthetjük, hogy a kötetet a japanológia iránt érdeklődők mellett nagy haszonnal forgathatják szociológusok, társadalomtudósok, antropológusok, a kultúratudománnyal foglalkozók – és természetesen a nagyközönség is, amelynek kedvéért érdemes lenne a könyv magyar nyelven való megjelentetéséről is elgondolkodni...

A kötetről szóló recenzió sem zárulhat jobb végszóval, mint ahogy a szerző zárja könyvét: bárhogy is alakulnak a hagyományok, az embereknek mindig is szükségük volt, van és lesz is rituáléokra.